

"לא יכולנו לעשות אחרת, היינו מחויבות למאבק בכיבוש ולפמיניזם": תנועות מחאה ושלום של נשים בישראל

תקציר

המאמר עוסק בפעילות של תנועות נשים לשלום בישראל ובאקטיביזם של נשים נגד הכיבוש בשלושים השנים האחרונות. נשים החלו להקים תנועות מחאה והתנגדות לכיבוש באופן עצמאי ונפרד מתנועות השמאל והשלום המשותפות, בשנות השמונים של המאה הקודמת. לתנועות ולהתארגנויות הללו היסטוריה ארוכה ורבת פעלים שתחילתה בעולם המערבי בתחילת המאה התשע-עשרה. נשים בארץ היו, תמיד ובכל מקום, שותפות מלאות בפעילות ובעשייה, אבל לא תמיד ניתן להן מקום שווה במנהיגות, בייצוג ובשיח. גם הכתיבה המחקרית בנושאי הסכסוך והפעילות לשלום נוטה להתעלם בחלקה הגדול מנשים ומפועלן. כמו שלא הייתה לפעילות הזו נוכחות תקשורתית בזמן האירועים עצמם כך אין לה נוכחות גם בהיסטוריה של תהליכי השלום, הביטחון והפוליטיקה בישראל בשלושים השנים האחרונות. המאמר מתאר את הפעילות של תנועות הנשים נגד הכיבוש, שצמחה והתרחבה מאז ראשית דרכה ועד היום, באמצעות הצגה של מסמכים ועדויות ומתוך ניסיון לסכם יותר משלושים שנות פעילות לשלום של הכותבות. כמו כן המאמר מתייחס לדילמות שליוו את הפעילות הזו, כמו הדילמה של התביעה של תנועות הנשים להקשיב לקולן כאימהות אל מול התביעה לזכות הנשים להשמיע קול כאזרחיות; השאלה של שיתוף גברים בפעילות; והקשר שבין פמיניזם ללסביות וההצטלבות בין מאבקים שונים. המאמר מתייחס לשאלות של זהות וייצוג כפי שעלו על הפרק בתנועות הפמיניסטיות בשנות התשעים והשפיעו על השיח בישראל עד היום. אנחנו טוענות שהדרך הזו שבה הלכו אלפי נשים במאבק נגד הכיבוש הייתה חשובה ומשמעותית: נשים אלה העלו והציגו במרחב הציבורי את הקשר בין

הדיכויים השונים ואת החשיבות והתרומה של קולות הנשים בנושאים של ביטחון, מלחמה ושלום, גם אם לא השיגו את התוצאות שאליהן קיוו.

Abstract

This article focuses on the activities of the women's peace movements and activism of women against the occupation in Israel in the last thirty years. Women started to build protest movements and resistance to the occupation independently and separately from left wing and peace movements in the eighties of the last century. These movements and actions share a long and active history whose beginning in the western world goes back to the beginning of the 19th century. Women here were, always and everywhere, full participants in the activities and in the doing, but were not always given equal space among the leadership, in representation and in the narrative. Also research writings on the conflict and peace activism tended to mostly ignore women and women's participation. In the same way that this activism had little presence in the media at the time of the events themselves, it has no existence in the history of peace processes, security and politics in Israel in the last thirty years. The article describes the activities of the women's movements against the occupation that grew and expanded from its beginning until today by presenting documents and testimonies and from the attempt to sum up more than thirty years of activism of the authors. The article deals as well with the dilemmas that accompanied this activism between the demand of women's movements to listen to their voice as mothers and their right to voice as citizens, the question of collaboration with men in the activism, the connection between feminism and lesbianism and the intersectionality between the different struggles. The article relates to the questions of identity and representation in a similar way that was raised by feminist movements in the nineties and made an impact on the discourse in Israel until today. We have argued that the road taken by thousands of women in the struggle against the occupation was important and meaningful. They presented and raised, in the public sphere, the connection between different oppressions and the importance and contribution of women's voices on issues of security, war and peace, even if they did not succeed in securing the results they had hoped for.

"לא יכולנו לעשות אחרת, היינו מחויבות למאבק בכיבוש ולפמיניזם": תנועות מחאה ושלום של נשים בישראל

בשנות השמונים של המאה הקודמת החלו נשים בישראל להקים תנועות מחאה והתנגדות לכיבוש באופן עצמאי ונפרד מתנועות השמאל והשלום המשותפות. לתנועות ולהתארגנויות של נשים יש היסטוריה ארוכה ורבת פעלים שתחילתה בעולם המערבי בתחילת המאה התשע-עשרה (Liddington, 1991). בארץ היו נשים, תמיד ובכל מקום, שותפות מלאות בפעילות ובעשייה, אבל לא ניתן להן מקום שווה במנהיגות, בייצוג ובשית. גם הכתיבה המחקרית בנושאי הסכסוך והפעילות של גורמים אזרחיים למען שלום נוטה להתעלם בחלקה הגדול מנשים ומפועלן. כמו שלא הייתה לפעילות שלנו נוכחות תקשורתית בזמן האירועים עצמם כך אין לה נוכחות גם בהיסטוריה של תהליכי השלום, הביטחון והפוליטיקה בישראל בשלושים השנים האחרונות. אנחנו ושאר החוקרות והפעילות שכתבו על הפעילות של תנועות הנשים לשלום לא הצלחנו להפוך את המחקר והידע הזה לחלק מהשיח הציבורי. בדומה לכך, גם הפעילות של תנועות שלום בכלל בישראל לא זכתה להתייחסות מספקת וליחס מכבד, אפילו בתקופת אוסלו, כפי שמראה תמר הרמן במחקרה על תנועות השלום (Hermann, 2009). מעניין לציין שהחוקרות שתיעדו במשך השנים היבטים שונים של הפעילות של תנועות נשים לשלום היו כמעט כולן פעילות בעצמן בתנועות המחאה שעליהן כתבו. בשנת 2004 קראו חדוה ישכר וחנה ספרן, פעילות שלום פמיניסטיות, להקמתו של אוסף מסמכים של תנועות השלום של הנשים, בדואר אלקטרוני רחב תפוצה שהוציאו:

אנחנו, נשים יהודיות ופלסטיניות בישראל, השותפות בתנועות הנשים לשלום ולצדק חברתי, מציעות בפעילותנו המעשית, החינוכית והאינטלקטואלית חלופה לסדר היום הכוחני הנוהג במדינה בתחומים

* אנו מודות לחמוטל לרנר על העריכה הלשונית של המאמר.

החשובים לחיינו. אלא שבגלל סיבות שונות ומשונות ובהן מחסור כרוני בזמן פנוי, הזנחנו עשייה חשובה לנו עצמנו, והיא איסוף ושימור תעודות ועדויות בעלות ערך היסטורי לתנועת הנשים לשלום בישראל. זה מכבר ברור לנו, שאם אנחנו לא נספר את ההיסטוריה שלנו היא תשתוק בשולי השוליים של נרטיב השמאל בישראל. אנחנו יודעות שמגיע לנו יותר ומודעות לכך שהאחריות לכתיבת הסיפור שלנו מוטלת עלינו.¹

ברוח הדברים האלה כתבה חדוה ישכר שני ספרים שבהם תיעדה את תנועות השלום של נשים (ישכר, 2003; 2009), ובארכיון של מרכז המחקר הפמיניסטי בארגון "אשה לאשה" בחיפה הושם דגש מיוחד על איסוף חומרים ומסמכים של נשים פעילות ושל ארגוני שלום של נשים. באוסף זה שמורים מסמכים רבים על פעילויות שלום של נשים, למשל במסגרת "נשים בשחור", "מפת השלום", "קואליציית נשים לשלום", "בת שלום", "פרופיל חדש", "כביסה שחורה" ועוד. החובה לספר ולשתף את הסיפור של מחאת הנשים באה לידי ביטוי במאמר הנוכחי, והיא חלק מהמורשת שהיינו רוצות להנחיל לתנועות הנשים לשלום שבאו ושיבואו בעקבותינו כמו גם לציבור כולו.

המאמר הנוכחי עוסק בפעילות של תנועות שלום של נשים שצמחה והתרחבה מאז ראשית דרכה בתחילת 1988 ובמשך 30 השנים האחרונות. המאמר נכתב מתוך מחשבה שהדרך הזו שבה הלכנו במאבק נגד הכיבוש, יחד עם אלפי נשים (וגם גברים), הייתה חשובה ומשמעותית גם אם לא השיגה את התוצאות ששאפנו אליהן. בסופו של דבר עשינו זאת מפני שהיינו מחויבות למאבק נגד הכיבוש ולפמיניזם בעת ובעונה אחת, ואנחנו חושבות שהמחאה נגד הכיבוש שהובילו נשים ותנועות נשים תרמה לשיח ולעשייה של תנועת הנשים בארץ ובעולם (Herzog, 2008). מטרתו של המאמר היא להוסיף נדבך מנקודת מבט אישית, המתייחס לזיכרונות, להתנסויות ולתובנות שלנו במהלך שנות הפעילות, תוך שילובם בחומרים ארכיוניים שאספנו אנחנו, שתי פעילות שלום פמיניסטיות לסביות, שהיינו פעילות שנים רבות בנשים בשחור, בקואליציית נשים לשלום כמו גם באשה לאשה, מרכז פמיניסטי חיפה ובקל"ף (קהילה לסבית פמיניסטית). חשוב לנו לספר על הפעילות של תנועות נשים נגד הכיבוש ועל הקשר שלהן לפמיניזם וללסביות, בעזרת הצגה של מסמכים ועדויות ותוך דיון בדילמות שליוו את הפעילות הזו לאורך השנים.

¹ דואר אלקטרוני שנשלח ב-2004.7.24 לפעילות שלום בארץ. שמור בחטיבה של ארגוני נשים לשלום, ארכיון מרכז המחקר הפמיניסטי, אשה לאשה חיפה.

אחרי שנים רבות של פעילות מחאה בשטח, התובנה בדבר חשיבות האיסוף והתיעוד של מה שהתרחש הפכה בפני עצמה לחלק מהפעילות, ובעקבות זאת הוקם ארכיון פמיניסטי הכולל את החומרים שנאספו מארגוני הנשים לשלום. נראה שעברנו מפעילות בשטח, "אקטיביזם", לאיסוף ושימוש בחומרים הקשורים לפעילות ולפעילות, "ארכיביזם". על החשיבות של הכתיבה הפמיניסטית בגוף ראשון, הניזונה מזיכרונות אישיים והמקובלת במחקר הפמיניסטי מראשית דרכו, כתבה אן סניטאו במאמר שבו תיארה את פרויקט הזיכרון הפמיניסטי ואת השכחה הממהרת לעטוף את הפעילות הפמיניסטית לדורותיה (Snitow, 2010). לשימוש בזיכרונות אישיים במאמר הנוכחי יש השפעה על הצגת הרצף ההיסטורי, על בחירת המסמכים המוצגים ועל הדיון בתמות העולות. גישה זו מאפשרת הסתמכות על מקורות ראשוניים והתבוננות מעמיקה בתהליך שעוברות נשים המעזות לעמוד במרחב הציבורי הנשלט על ידי ההגמוניה הפטריארכלית והמיליטריסטית, כמו גם הבנה של הסיפור שהן מספרות לאחר מכן. שימוש זה בזיכרונות אישיים הוא בעצמו סוג של פעולה. החוקרת יפעת גוטמן קוראת לגישה זו "memory activism" (זיכרון כפעולה) - אסטרטגיה הבאה לאתגר את הסיפור המקובל על העבר במטרה להשפיע על השיח הציבורי ועל המדיניות (Gutman, 2017).

בין ההגמוניה הגברית בתוך מחנה השמאל לתגובות הסקסיסטיות של הציבור ברחוב אל המפגינות, הנשים ניצבות כלואות במערך שוביניסטי ופטריארכלי שמנהלת ביד רמה מדינה לאומנית המושתתת על משטר דכאני. כיצד יכולנו לדמיין שמציאות זו עשויה להשתנות בעקבות ההתנגדות הלא-אלימה שלנו? האינתיפאדה הראשונה, שבה צעירים וצעירות פלסטינים יצאו לזרוק אבנים לעבר הצבא הישראלי ושנשים פלסטיניות לקחו בה חלק פעיל והיו בה מהמובילות של תנועת ההתנגדות העממית (Dajani, 1994), הייתה לכוח מניע של המחאה נגד הכיבוש בתוך ישראל ובמיוחד של המחאה של תנועות הנשים. מאז ולאורך כל השנים, שינויים באופיו של הסכסוך השפיעו על הפעילות של תנועות השלום של נשים והיו לכוח המניע מאחוריה (בנסקי, 2006).

לנשים לא היה זה הנושא היחיד על סדר היום. הצורך במאבק נגד הדיכוי שלנו עצמנו היה חזק ובו זמני. הבנו שיציאה נגד הדיכוי שלנו כנשים מחייבת אותנו מוסרית וקונספטואלית לצאת נגד דיכוי של אחרים, נגד הכיבוש של פלסטין והגזענות המופנית כלפי פלסטינים. הקמתן של קבוצות נשים למאבק נגד הכיבוש ענתה על הצורך הכפול הזה.

אבל למה דווקא נשים ולמה באופן עצמאי ונפרד? זוהי רק אחת מהשאלות שליוו אותנו לאורך שנות הפעילות בתנועות השלום של נשים. האמנם יש לנשים יכולת או רצון אחרים מאלה של גברים? מי הן הנשים שיוצאות להפגין בציבור? האם יש כאן עניין של מעמד ושל תחושת כוח הנובעת מתוך המיקום הסוציו-אקונומי של הנשים הפעילות? ומה הקשר של המאבק לשלום למאבקים על זכויות נשים, מקומן ומעמדם בחברה? האם פמיניזם הוא באמת לכולם/ן ולכן יש להזמין גם גברים להצטרף למאבק? שאלה מרכזית שעלתה לאורך הדרך הייתה אם השאיפה לשלום קשורה לתפקידן המסורתי של נשים כאימהות, ולכן כדאי להשתמש באימהות ככלי פוליטי - כלומר אם ראוי להשתמש בקול האימהי כדי להשפיע על מדיניות ממשלתית, או שאולי עלינו להתעקש שנשים הן בנות אדם ויש להתייחס אלינו באופן שווה כמו לכל בני האדם. הדילמות האלו ליוו את הפעילות של נשים לשלום במשך יותר משלושה עשורים.

לצמיחתה של תנועת השלום של נשים בישראל היו סיבות טובות. היא לא צמחה יש מאין: היא צמחה בתוך עולם של גברים וגבריות שלא רצה ולא הסכים לתת מקום לנשים. נשים היו תמיד ובכל מקום, גם בתנועות מחאה והתנגדות, אבל התפקיד המרכזי שלהן היה בדרך כלל לתת שירות ועזרה מאחורי הקלעים, והן לא לקחו חלק בהנהגה ובניהול של הפעילויות הללו (ששון-לוי ומשגב, 2017). כך לדוגמה, על מכתב הקצינים, שבעקבותיו הוקמה "שלום עכשיו" בשנת 1978, לא הייתה חתומה אף לא אישה אחת, וזאת אף שיולי תמיר (לימים שרת החינוך) הייתה נוכחת בעת כתיבת המכתב ובזמן החתימה עליו.² מכתב הקצינים הזה קרא לראש הממשלה מנחם בגין לחתום על הסכם שלום עם מצרים והוא מסמן את תחילתה של תנועת השלום בארץ.

זמן קצר לאחר פרוץ מלחמת לבנון הראשונה עלתה תביעה להפסיק את המלחמה בשם נשים ואימהות. שתי קבוצות נשים פעלו נגד המלחמה הזאת: האחת, שהוקמה מיד לאחר פרוץ המלחמה, הייתה "ועד נשים נגד המלחמה בלבנון"; והשנייה, שהוקמה 11 חודשים לאחר מכן, נקראה "הורים נגד שתיקה". "ועד נשים", שברובו היה מורכב מפעילות נגד הכיבוש, הוציא כרוז בזו הלשון:

² בשיחת טלפון עם פרופ' יולי תמיר ב-13.2.2018 התקבל ממנה אישור כי אכן כך היה.

נשים!
כולנו משלמות מחיר כבד! גם לנו זכות דיבור
לכולנו דמעות עצורות בגרון
מותר לבכות! צריך לצעוק! ד י ל מ ל ח מ !!!
חייבת להיות דרך אחרת
נשים, באנה להביע כאבכן והתנגדותכן
למלחמה. שתיקה פירושה הסכמה.
עכשיו הזמן לעצור את המלחמה הבאה.
נפגין יחד ביום ד 23.6.82 בשעה 16:00
במרכז העיר ירושלים - גן המנורה (מול המשביר)
אנא באנה בלבוש שחור
ועד נשים נגד המלחמה בלבנון³

הפגנות אלו של נשים נגד המלחמה בלבנון התקיימו בירושלים, בתל אביב ובחיפה וכנראה גם במקומות נוספים. נשים עמדו במשמרות מחאה של שעה בכל יום במשך כמה חודשים ועד שתנועת המחאה נגד המלחמה התפשטה בציבור הרחב.

תנועת "הורים נגד שתיקה", שהוקמה בשנת 1983, הפכה בידי העיתונות ל"אימהות נגד שתיקה" מפני שרוב הפעילות היו נשים ואימהות (77%, על פי סקר המצוטט אצל צוקרמן-בראלי ובנסקי, 1989) והתביעה להפסקת המלחמה נבעה מזהותן כאימהות וכהורים. לטענתן של צוקרמן-בראלי ובנסקי ושל גילת, מכתבה של אחת האימהות-המנהיגות הביא להקמתה של התנועה, אשר פעלה במשך שנתיים והחליטה לסיים את פעילותה בעקבות נסיגת ישראל החלקית מלבנון ב-1985 (Gilath, 1991). קבוצות אלו של נשים סימנו את הרעיון שלנשים יש היכולת, הידע והכוח להקים תנועות משלהן. עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה החליטו נשים פעילות בתנועת "די לכיבוש" בירושלים להפגין בקבוצה של נשים בלבד. ינואר 1988 סימן בירושלים את תחילתה של ההתנגדות לכיבוש של 1967 המאורגנת והמנוהלת על ידי נשים, ושאר המקומות הצטרפו זמן קצר אחר כך.

³ קלסר תנועות נשים לשלום, ארכיון מרכז המחקר הפמיניסטי, אשה לאשה חיפה.

א. האינתיפאדה הראשונה: תקווה, מאבק נגד הכיבוש ונגד אלימות כלפי נשים

מיד אחרי תחילת האינתיפאדה הראשונה בדצמבר 1987 יצאו נשים להוביל דרך משלהן. התקופה הזו מצטיינת בריבוי של ארגונים, קבוצות ופעילויות שניסו להתנגד לכיבוש ובה בעת לדבר פמיניזם (Deutsch, 1994; Herzog, 2008). לעיתים לא היה צורך לדבר בכלל, המחאה הייתה בגוף ובמופע עצמו. משמרות "נשים בשחור", שהוקמו בספונטניות בירושלים בינואר 1988, הוקמו במהירות גם בחיפה ובתל אביב ועד מלחמת המפרץ הראשונה (1991) התרחבו לשלושים צמתים מרכזיים בארץ. המופע של נשים לבושות שחור בכל יום שישי בשעה אחת בצהריים, אשר מחזיקות שלטים ובהם כתוב "די לכיבוש" בעברית ובערבית, סימן לציבור מחאה פמיניסטית בוטה (Svirsky, 1996). הקללות שהופנו אל המפגינות באופן סדיר במקומות שונים בארץ היו דומות בתוכנן הסקסיסטי וכללו לא פעם פנייה אליהן כאל לסביות (Benski, 2010).

כפתור ומדבקה של נשים בשחור

משמרות אלו, שבעקבותיהן צמחה תנועה עולמית של נשים בשחור, נגד כל מלחמה וכיבוש, פועלות בעולם ובארץ עד היום במספר קטן של צמתים, ומסמנות בגופן את הסירוב וההתנגדות לכיבוש (Sasson-Levy and Rapoport, 2003).

מאז ינואר 1988, חודש לאחר תחילת האינתיפאדה, ועד לסיומה ולתחילתו של תהליך אוסלו ב-1993, קמו ופעלו תנועות מחאה של נשים נגד הכיבוש. במקביל התמקדה הפעילות הפמיניסטית בארץ במחאה נגד רצח נשים יהודיות וערביות (Sharoni, 1995). מיד עם הופעתן של תנועות מחאה בשנת 1988 חל שינוי חשוב בפעילות הפמיניסטית בארץ, וכעת נשים פלסטיניות בתוך ישראל היו חלק מרכזי בתנועות אלו. הפעילות הציבורית של נשים יהודיות רבות נגד הכיבוש אפשרה לנשים פלסטיניות לחבור אליהן לפעולה פוליטית, הן במשמרות של נשים בשחור והן בארגונים השונים שקמו או שחברו יחד (Españoli and Sachs, 1991). המאבק המשותף נגד אלימות כלפי נשים והעבודה הפמיניסטית בארגונים משותפים היו תוצאה של שיתוף הפעולה שהחל בתנועת המחאה של הנשים. סועאד דיאב ונבילה אספניולי (2013) מספרות על העבודה המשותפת עם נשים יהודיות בהקמת המשמרות של נשים בשחור, בקואליציית נשים ושלו (הראשונה) ובפעילות פמיניסטית בארגון אשה לאשה בחיפה. אין ספק שהקונפליקט הישראלי-פלסטיני תרם לצמיחה של ידע פמיניסטי אלטרנטיבי (Herzog, 2008) וליצירתן של שותפויות בין נשים יהודיות לנשים פלסטיניות בישראל (הרצוג, 1997).

בחיפה, אחת הפעילויות הראשונות שנבעה מהאמון שנוצר בין נשים יהודיות ופלסטיניות הייתה ארגון משותף של אירוע לכבוד יום האישה הבינלאומי ב-8.3.1988. אנחנו ב"אשה לאשה" יחד עם תנד"י (תנועת נשים דמוקרטיות של המפלגה הקומוניסטית) יזמנו את האירוע, שאליו הוזמנו גם נשים פלסטיניות מהשטחים. הערב החל בשיחה פתוחה וכנה בין הנשים מכל הצדדים והסתיים בריקודים לצלילי מוזיקה ערבית ומערבית. זה לא היה מובן מאליו. יום האישה הבינלאומי היה אירוע שתנד"י נהגה לציין כבר זמן רב כחלק מהמסורת הקומוניסטית, והאירוע המשותף היה ציון דרך בשיתוף של פמיניסטיות יהודיות ופלסטיניות בחיפה.

בקיץ של שנת 1988, ביום השנה למלחמת ששת הימים, התקיימה הפגנה של נשים יהודיות ופלסטיניות מישראל בגן הוורדים שליד רחבת הכנסת. ההתארגנות הייתה ספונטנית בצורה של קריאה לנשים להכין ריבוע מעשה ידיהן עם מסר של שלום. 4,000 ריבועים נתפרו ונשזרו יחד והפכו ל"מפת השלום", וכ-400 נשים לבושות לבן נשאו אותה בקריאה ובתביעה לכנסת לשנות את מדיניות הממשלה ולבחור בדרך של שלום. נסענו לירושלים עם הילדים, האירוע היה מרגש וחשבנו שאנחנו יכולות לשנות את העולם. המשוררת ברכה סרי כתבה בספרה **פרה אדומה** שיר מחאה המוקדש לאירוע זה: "אנו אורגות פה גשר [...] ותופרות את מפת הפיוס" (לוי-חזן, 2013).

גלויה המזמינה לאירוע "מפת השלום" ליד הכנסת

באותה תקופה נשים בתנועת השלום ניהלו מאבק נגד הכיבוש מתוך אופטימיות ותקווה. זאת הייתה האינתיפאדה הראשונה וכולנו היינו בטוחות שהשלום בוא יבוא - אולי מתוך נאיביות, אולי מתוך אמונה בכוחנו לשנות, אולי בזכות שיתוף הפעולה שהחל להיבנות בינינו, נשים יהודיות ונשים פלסטיניות בתוך ישראל ובשטחים הכבושים (Golan and Kamal, 1999). החברות הזאת נתנה לנו תקווה והתלהבות. אנחנו זוכרות את האווירה הנלהבת שבה נפתח הכנס בירושלים ביום שישי האחרון של שנת 1988, שנשא את השם "קריאה לשלום: פרספקטיבות פמיניסטיות על הכיבוש".

הכנס אורגן בעקבות כנס של נשים יהודיות מכל העולם שהתקיים במלון הייאט בשם "העצמת נשים יהודיות" (Empowering Jewish Women; Haberman, 2012). מארגנות הכנס, נשות הקונגרס היהודי האמריקני (American Jewish Congress), סירבו לדבר על הכיבוש. למרשה פרידמן, ח"כ לשעבר וממייסדות התנועה הפמיניסטית בארץ בשנות השבעים, נודע על הסירוב הזה, וממקום מושבה בארה"ב שלחה מכתב לחברות פמיניסטיות בארץ ובו הצעה לתת תשובה לכנס הנשים של הקונגרס בדמותו של כנס שייפתח מיד עם סיום הכנס העולמי. וכך היה. הכנס "קריאה לשלום: פרספקטיבות

פמיניסטיות על הכיבוש", שהביא יחד נשים מארגונים וקבוצות שונות, היה המניע להקמתה של "קואליציית נשים ושלום".⁴

האמונה במאבק המשותף הביאה להקמתה של הקואליציה הזו, שחיברה יחדיו שבעה ארגוני שטח של מחאת נשים: נשים בשחור, תנד"י, נגה - מגזין פמיניסטי, שנ"י - קבוצת נשים ירושלמית לדיאלוג, גשר לשלום, ויל"ף - אגודה בינלאומית לשלום וחופש, ונשים למען אסירות פוליטיות. שיתוף פעולה זה אפשר לנשים ליזום מפגשים ופעילות פוליטית מעבר לפעילות הספציפית של כל קבוצה וקבוצה (Deutsch, 1994). מאז ובמשך ארבע שנים ארגנה הקואליציה הזו בכל שנה כנס והפגנה גדולה בירושלים ביום שישי האחרון של השנה האזרחית. בכנסים אלו השתתפו נשים פעילות מהארץ ומחו"ל ומנהיגות פלסטיניות מהשטחים הכבושים של 1967.

השילוב של קואליציית נשים ושלום והארגונים שיצרו אותה אפשר חיבור של שיח ועשייה מגוונים, שכללו משמרות, הפגנות, קבוצות מפגש וחינוך. השילוב של משמרות נשים בשחור והקואליציה היה מיוחד בכך שאפשר קיומה של משמרת מחאה הקוראת קריאה אחת בלבד, "די לכיבוש", לצד ארגון כנסים שבהם נידונו נושאים שונים הקשורים למיליטריזם, לפמיניזם ולכיבוש הישראלי של פלסטין. היינו מודעות ליתרונות של הכפילות הזאת, שבזכותה יכולנו לדון בשאלות פוליטיות מורכבות שלא היו חלק מההסכמות בין הנשים. משמרות נשים בשחור נפתחו בארצות שונות בעולם, וממחאה נגד הכיבוש הישראלי הפכו להיות משמרות נגד מלחמה. נוצרו שיתופי פעולה בין המשמרות השונות בארץ ובארצות אחרות. לכנסים הצטרפו קבוצות של נשים מארצות שונות כמו איטליה, שבדיה, ארה"ב ועוד (Svirsky, 1996).

בחודש מאי 1989 הוזמנה קבוצה של נשים יהודיות (אשכנזיות ומזרחיות) ופלסטיניות מהארץ ומהשטחים לפגישה בבריסל שכותרתה "תנו סיכוי לשלום: נשים משמיעות את קולן" (Give Peace a Chance: Women Speak Out), שבעקבותיה הוקמה קבוצת "רשת נשים לשלום". הנשים ארגנו חוגי בית ומפגשים בכל הארץ.

בעקבות עבודה משותפת עם נשים שבדיות הוחלט בשנת 1990 להכין את הכנס הרביעי של קואליציית נשים ושלום במשותף עם נשים פלסטיניות מהשטחים. לקראת יום האישה הבינלאומי ב-8 למרץ ארגנה רשת נשים לשלום אירוע מחאה בירושלים שבו חתמו נשים יהודיות ופלסטיניות על מסמך שלום.

⁴ מעניין לציין שבעקבות אותו כנס של נשים יהודיות אמריקניות הוקם גם ארגון "נשות הכותלי" (Haberman, 2012).

בהזדמנות זו הוחלט שהוועדה המארגנת תיפגש באופן קבוע בכל חודש במלון פאלאס במזרח ירושלים כדי לתכנן את הכנס המשותף בדצמבר. ב-2 לאוגוסט פלשה עיראק לכווית והחל משבר המפרץ שהוביל למלחמת המפרץ הראשונה. עד אותה עת נערכו כבר ארבע ישיבות הכנה משותפות, אך כעת המשך הפעולה המשותפת עם הפלסטיניות מהשטחים הועמד בסכנה. בסופו של דבר התקיים הכנס בירושלים ביום שישי האחרון של אותה שנה, אבל הפלסטיניות השתתפו בו כאורחות מוזמנות ולא כשותפות מארגנות.

לאורך כל אותה תקופה ארגנו גם נשים בשחור כנסים של יום אחד שבהם נפגשו הקבוצות השונות ודנו בנושאים שונים, ובסופו של כל אירוע כזה התקיימה הפגנה גדולה משותפת. הנה נוסח ההזמנה לכנס שהתקיים בקיבוץ הראל ב-2 לנובמבר 1991:

ממשמרת של עשר נשים בינואר 1988 היינו לתנועה מוכרת בארץ וברחבי העולם [...] ובינתיים הכיבוש נמשך ולא מסתמן פתרון פוליטי סביר אשר ישם קץ לסכסוך ויאפשר חיים של שלום באזורנו. תפקידנו כתנועת נשים המתנגדת לכיבוש חיוני יותר מתמיד. על מנת לחפש ביחד דרכים לחיזוק כוחנו, להגברת השפעתנו ולמען הכיף, אנו מזמינות נשים בשחור בהווה בעבר ובעתיד למפגש ארצי.⁵

הכנס הסתיים במשמרת מחאה גדולה ומרשימה ששמה היה "פנסים של נשים בשחור" בשער הגיא לאורך הכביש לירושלים. כנסים אלו, הן של קואליציית נשים ושלום והן של נשים בשחור, אפשרו גם לדון בשינוי השיח החברתי תוך כדי יצירת חזון למציאות של חיים אחרי סיום הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

חשוב לנו לציין שבמשמרות של נשים בשחור ובקואליציית נשים לשלום השתתפו נשים לסביות רבות, ולמרות זאת, נוכחותן של הנשים הלסביות הייתה למעשה שקופה. באחד המחקרים הראשונים שעסקו בדמוגרפיה של המשתתפות במשמרות של נשים בשחור, שהיו רובן אשכנזיות, לא הוזכרה העובדה - שהייתה ידועה לחוקרות - שכמעט שליש מהמשתתפות בערים הגדולות היו לסביות (הלמן ורפפורט, 1991). המשמרות של נשים בשחור היו מקום בטוח לנשים ולכן משכו אליהן נשים לסביות, שלחלקן הייתה כבר

⁵ קלסר תנועות נשים לשלום, ארכיון מרכז המחקר הפמיניסטי, אשה לאשה חיפה.

מודעות פוליטית ולחלקן הייתה זו הזדמנות ראשונה להתעמת עם הכיבוש (Safran, 2005). עמידה של שעה במשמרות של נשים בשחור לא הייתה פשוטה או קלה. הקללות והנאצות שהושמעו נגד המפגינות הצטיינו באלימות מינית וכללו גם התייחסות ללסביות כאל קללה. המשמרות אמנם לא אתגרו את ההנחה ההטרוסקסואלית, אבל מי שעברו את החוויה הזאת במשך שנים היו מוכנות לצאת למאבק ציבורי על הזכויות שלהן עצמן ורבות מאיתנו היו אמנם פעילות בקהילה הלסבית פמיניסטית (קל"ף).

ב. בין האינתיפאדות (תקופת הסכם אוסלו): בין תקווה לייאוש

המרץ וההתלהבות שאפיינו את הפעילות של נשים באינתיפאדה הראשונה החלו לדעוך מעט עם פרוץ מלחמת המפרץ הראשונה בינואר 1991. מהסכם אוסלו ועד לאינתיפאדה השנייה הצטמצם מספר המשמרות של נשים בשחור, שמנו עד אז יותר משלושים קבוצות בכל הארץ, לארבע משמרות בלבד שהמשיכו לעמוד בצמתים - בירושלים, בתל אביב, בחיפה ובצומת נחשון. קואליציית נשים ושלום צמצמה את פעילותה ונסגרה, והמרץ של הנשים הפעילות הופנה לעבר הכנסים הפמיניסטיים. המארגנות המזרחיות של הכנסים הפמיניסטיים, שחלקן השתתפו בפעילות של מזרחים בנושאי שלום (דלומי, 2007), העלו את הדרישה לייצוג שווה של נשים מזרחיות ושל פלסטיניות. כמו כן, אחת הקבוצות הפעילות והמובילות בכנסים הפמיניסטיים הייתה קבוצת נשים לסביות שרבות מהן השתתפו ב"נשים בשחור", וגם הן דרשו ייצוג שווה. כך נוצרה המדיניות של ייצוג שווה וסימטרי הידועה בתור "מדיניות הרבעים", שעל פי עקרונותיה הייתה שאיפה לייצוג של נשים לסביות, אשכנזיות, פלסטיניות ומזרחיות בכל האירועים הפמיניסטיים. נשים רבות בתנועות המחאה ובתנועות השלום היו פעילות פמיניסטיות, והנושא של ייצוג והתארגנות על פי קבוצות הלך והתחזק מאז שנות התשעים וחלחל לארגוני נשים רבים (Sachs and Safran, 2007).

הירידה בפעילות המחאה של נשים נגד הכיבוש ובפעילות למען שלום הייתה קשורה לתקווה שחשנו עם תחילתה של תקופת אוסלו. לא היינו מעורבות בשום צורה בתהליכים המדיניים, ולמרות התקווה חלקנו חשנו אי-נחת וספקנות באשר לסיכויי ההצלחה של הסכם שלום שנחתם על ידי גברים, מדינאים וגנרלים, ללא שיתוף הציבור, ובמיוחד ללא שיתופם של פעילי תנועות השלום. "חגיגות אוסלו" לא כללו ולא שיתפו את תנועות השלום בכלל ואת זו של הנשים בפרט, אף שהידע שצברנו והתהליכים שעברנו וקידמנו בתנועות

השלום היו עשויים לתרום רבות לתהליך פיוס ולשינוי השיח החברתי. כמו שמציינת הרמן, פעילות תנועות השלום עד הסכם אוסלו לא קיבלו הכרה ולא נכללו בשום צורה בתהליכים הרשמיים והפוליטיים (Hermann, 2009).

עם זאת, הפעילות לא נפסקה. רשת נשים לשלום הקימה בשנת 1994 את "בת שלום", ארגון נשים פמיניסטי שמטרתו לעודד מעורבות נשים באקטיביזם הפוליטי כדי לקדם פתרון צודק לסכסוך, ליצור שלום יציב וצודק ולחזק את קולן של נשים יהודיות וערביות בארץ. הארגון הוקם במקביל להקמתו של ארגון נשים במזרח ירושלים שנקרא "המרכז הירושלמי לנשים". שני הארגונים פעלו תוך שיתוף פעולה תחת ארגון הגג "הקשר הירושלמי" (The Jerusalem Link; Cockburn, 2007). לאורך השנים הוביל הארגון מאבקים בעד שלום צודק, הפיק פעילויות פוליטיות וחינוכיות רבות, לקח חלק בתנועת השלום הישראלית והיה שותף ב"קואליציית נשים לשלום" שנוסדה בשנת 2000. בצפון הארץ התקיימה פעילות נוספת תחת השם "בת שלום צפון", שהצליחה לחבר בין נשים יהודיות ופלסטיניות ויצרה פרויקט של עדויות נשים מתקופת הנכבה. כל הפעילויות האלו הסתיימו בשנת 2010.⁶

בספטמבר 1997 החלה פעילות חדשה נוספת, של קבוצה שנקראה "נשים בונות תרבות שלום". פעילות זו החלה בעקבות כנס בינלאומי בהולנד בהשתתפות נשים ישראליות ופלסטיניות יחד עם נשים מאירופה ומדרום אפריקה. הקבוצה הסכימה כי לנשים תפקיד מרכזי ביישוב מחלוקות וסכסוכים, וההתארגנות הזו שאפה להחיות את תהליך השלום ולתת לו חיים חדשים, וכך לממש את הפוטנציאל הטמון בהשתתפות של נשים בתהליכי שלום. כך תיארה הקבוצה את עצמה בפרסומים שלה:

"נשים בונות תרבות שלום" היא תנועת נשים יהודית-ערבית, על-מפלגתית, הפועלת ליצירת תרבות שלום וצדק חברתי בישראל. בתנועה משתתפות נשים מזרחיות, פלסטיניות ואשכנזיות מכל רחבי הארץ. במקביל פועלת בפלסטין (עזה והגדה המערבית) תנועת נשים פלסטיניות בעלת מטרות דומות. [...] בשנים האחרונות החל להישמע ביתר עוז קולן של הנשים, גם בישראל וגם בפלסטין, נגד מלחמות, כיבוש וכל צורת דיכוי שהיא, והגיעה השנה שקולנו יישמע במוקדי קבלת החלטות עם סדר היום הפוליטי החברתי שאנו מביאות איתנו. אנו הנשים מהוות 51% מהאוכלוסייה ואף על פי כן איננו שותפות

⁶ ארכיון בת שלום ובת שלום צפון, חטיבת תנועות הנשים לשלום, ארכיון מרכז המחקר הפמיניסטי, אשה לאשה חיפה.

להחלטות הגורליות בנושאים של מלחמה ושלוה. ההתארגנות של נשים
בונות תרבות שלום נועדה לשנות מצב זה. הקול הנשי צריך להישמע
בכל הקשור לגורלנו המדיני ולעתיד ילדינו.⁷

מכאן עולה שהיחודיות של נשים בונות תרבות שלום הייתה בקריאה
לשותפות נשים, באשר הן נשים, בדיונים ובקבלת החלטות פוליטיות בנושאים
של מלחמה ושלוה.

עוד התארגנות פמיניסטית חשובה של נשים (וגברים) הייתה "פרופיל
חדש", תנועה לאזרוח החברה בישראל, שנוסדה בקיץ 1998 על ידי שש נשים
שערכו יום לימוד על "היבטים של גיוס והימנעות מגיוס בישראל" ונוכחו לדעת
שהנושא עורר התעניינות רבה. מאז פועלת הקבוצה באופן גלוי נגד חובת
השירות בצה"ל ומנסה להביא לביטולה בעזרת תמיכה ומתן מידע למי
שמסרבים להתגייס. התנועה מנסה בדרכים שונות לחשוף את ההיקף של
הצבאיות בחיים האזרחיים בארץ ואת המשמעות שלה בחיי היום יום, בייחוד
בחייהן של נשים (ישכר, 2003: 21-26).

בסוף שנות התשעים עלתה לקדמת הבמה תנועת "ארבע אמהות",
שהצטיינה ביכולתה להגיע אל לב התקשורת. הדיבור בקול האימהי היה חזק
יותר ומשפיע יותר מאשר הבחירה של תנועות השלוה עד אז שהתעקשו לדבר
כנשים בלבד. התנועה הוקמה בעקבות אסון המסוקים בפברואר 1997 על ידי
הורים - במיוחד אימהות - לחיילים ששירתו בצפון הארץ. התנועה דרשה באופן
חד-משמעי להוציא מיד את צה"ל מלבנון. בפרסום "אפשר וצריך לצאת
מלבנון!" שהוציאה תנועת "ארבע אמהות" נכתב:

תנועת "ארבע אמהות" דורשת מהממשלה למצוא בדחיפות
פתרון לבעיה הנמשכת מעל ל-15 שנים. הפתרון צריך להיות ברמה
המדינית, ואת המענה בשטח יספק צה"ל. אין התנועה מצדדת בפתרון
מסוים. ישנן מספר חלופות שהוצעו הן על ידי מדינאים והן על ידי
אנשי מערכת הביטחון, אך ההחלטה צריכה להתקבל על ידי המדינאים
ולא על ידי הצמרת הצבאית. תנועת "ארבע אמהות" דורשת ממקבלי
ההחלטות לצאת מהקיבעון המחשבתי, ולהפסיק לדחוק את סוגיית
לבנון אל שולי סדר העדיפויות. אנו קוראים לממשלה הנוכחית ולעומד

⁷ פרסום של נשים בונות תרבות שלום, חטיבת תנועות נשים לשלוה, ארכיון מרכז המחקר הפמיניסטי,
אשה לאשה חיפה.

בראשה לעשות את המהלך החשוב שהממשלות הקודמות נמנעו מלעשות - הוציאו את צה"ל מלבנון!⁸

התנועה הזו החלה את דרכה כקבוצה של נשים שבחרו באופן ברור והחלטי לדבר כאימהות בחברה. הן סירבו לראות עצמן פמיניסטיות ולא ראו בפעולה שלהן הזדמנות לפעולה משותפת עם תנועות השלום של נשים בארץ. לאחד מהאירועים הראשונים שארגנה התנועה בקיבוץ אילון באנו (כותבות המאמר) כדי להכיר את התנועה ולהביע תמיכה בפעילות. כאשר שאלנו מדוע כל הזוברים באירוע היו רק גברים הגיבו המארגנות בכעס בטענה שאנחנו פמיניסטיות רדיקליות ושבגללנו "ישראל לא תצא מלבנון". אין ספק שהפעילות הנמרצת שלהן והבחירה לדבר בקול האימהי עזרו להן לחדור אל לב האליטות הצבאיות והפוליטיות (Lemish and Barzel, 2000). תמיכתה של התקשורת, בדמותן של העיתונאיות שלי יחימוביץ וכרמלה מנשה, נתנה להן קול בציבור, והייתה להן השפעה מכרעת על ההחלטה של ראש הממשלה דאז אהוד ברק לצאת מלבנון בשנת 2000. תנועה זו והצלחתה בקידום המסר הספציפי שלה מעלה בצורה ברורה את הדילמה של תנועות נשים לשלום באשר לשימוש בקול האימהי לעומת זכותן של נשים לדבר בציבור ולהשתתף בקבלת החלטות פוליטיות כאזרחיות מן השורה.

ג. האינתיפאדה השנייה: נמשיך להיאבק למרות הייאוש

ההצהרה של ראש הממשלה דאז אהוד ברק לאחר ועידת קמפ דייוויד בקיץ 2000 ש"אין עם מי לדבר" גרמה לתחושה של ייאוש בקרב הציבור היהודי בישראל, ולאחר הפעולות המתגרות של אריאל שרון בהר הבית פרצה האינתיפאדה השנייה. האינתיפאדה הזו גררה תגובות קשות מצד ישראל, ויחד עם הרג שלושה-עשר הפלסטינים בתוך ישראל באירועי אוקטובר זעזעה את מחנה השלום בארץ. נשים פעילות שלום התכנסו באוקטובר 2000 במשרדי קרן היינריך בל בתל אביב והחליטו לשתף פעולה שוב ולהקים את "קואליציית נשים לשלום צודק". ההיכרות והעבודה המשותפת בעבר אפשרו לנשים להגיב במהירות ולחדש את פעילות הקואליציה. חלק מהארגונים שהשתתפו הפעם

⁸ קלסר "ארבע אמהות", חטיבת תנועות נשים לשלום, ארכיון מרכז המחקר הפמיניסטי, אשה לאשה חיפה.

היו חברים גם בקואליציה הקודמת וחלקם היו ארגונים חדשים, ביניהם "בת שלום", "מחסום Watch" ו"האם החמישית" (בנסקי, 2006). תוך שלושה חודשים, בדצמבר 2000, אורגנה הפעולה הראשונה - הפגנה של נשים שאליהן הצטרפו גברים, ליד חומת העיר העתיקה. בתחילת 2001 נפגשו חברות הקואליציה החדשה במרכז אל-טופולה בנצרת והסכימו על חמישה עקרונות שהנחו את השותפות החדשה, ושכללו בפעם הראשונה גם התייחסות לנכבה של 1948 והשתתפות במאבק החברתי בתוך ישראל.

קואליציית נשים לשלום צודק הובילה אירועי מחאה רבים, ורבים מהם היא יזמה במשותף עם גברים וארגוני מחאה אחרים או הזמינה אותם להצטרף. אחד מהאירועים הללו היה הפגנה במחסום א-ראם בתקופת המצור על ראמאללה בשנת 2003, שבה התכוונו המשתתפים לשבור את המצור ולהעביר מזון וציוד לראמאללה. שם ההפגנה היה "נשים הולכות בראש", ונשים הובילו את ההפגנה שהיו בה אלפי מפגינים ומפגינות, יהודים ויהודיות, פלסטינים ופלסטיניות, משני צידי המחסום. הוחלט שנשים מובילות או הולכות בראש, ופתאום שמנו לב שכל הגברים היו בראש ההפגנה. אנחנו, הנשים, היינו אמורות להיות בראש ההפגנה בתקווה שהחיילים (וגם החיילות) יפגינו כלפינו מידה פחותה של אלימות. אבל הגברים - יהודים וערבים - לא יכלו לסבול את ההליכה מאחור. לא הועיל לנו המאבק על "מי ראשון", ולפתע נחתו עלינו פצצות של גז מדמיע וכולנו פתחנו במנוסה לאחור. זאת הייתה חוויה מכוונת. הפלסטינים שחיים בבתי הסמוכים למחסום נתנו לנו בצל כדי להתגונן מהגז הנורא הזה השורף את הריאות ומשרה תחושה של חנק.

האינתיפאדה השנייה הייתה שונה באופייה האלים מזו הראשונה. הפעם היה לנו קשה להאמין שנוכל להשפיע ולהביא לשינוי המצב ולנסיגת ישראל מהשטחים הכבושים. נותר לנו רק להמשיך ולארגן פעילויות של סולידריות ועזרה. זה לא היה פשוט מפני שגם הפלסטינים ראו בעבודה משותפת עם תנועות השלום סוג של שיתוף פעולה ונורמליזציה. למרות זאת המשיכו הקואליציה וארגונים אחרים, כמו בת שלום, להתעקש על עבודה משותפת עם חברות פלסטיניות (Cockburn, 2014).

נשים בשחור המשיכו לעמוד בימי שישי וניסו לגייס נשים חדשות להצטרף אליהן. הנה כרוז שהוציאה ב-2003 המשמרת בירושלים והועבר למשמרות השונות בארץ:

הצטרפו אלינו: משמרות לשלום ולא לכיבוש כנשים אנו מוחות נגד אלימות וקיומן של מלחמות, וקוראות לגברים ולנשים להצטרף אלינו.

משמרות מחאה של "נשים בשחור" מפגינות מזה חמש-עשרה שנה (מתחילת האינתיפאדה הראשונה) כדי להביע את אמונתנו בשלום ואת דרישתנו להביא לסיום הכיבוש. הלבוש השחור מסמל את הסבל ואת הטרדיה של שני העמים, הישראלי והפלסטיני. אנו בעלות השקפות פוליטיות שונות, אך הקריאה "די לכיבוש" מלכדת ומאחדת אותנו. רק סיום הכיבוש יביא לשלום, לביטחון, לכלכלה בריאה ולחברה דמוקרטית צודקת. משמרות "נשים בשחור" שימשו השראה עבור יותר מ-200 משמרות דומות בכל רחבי העולם, בהן נשים מביעות כמיהה לשלום והתנגדות לאלימות, הרס ומלחמה. "נשים בשחור" זכו במספר פרסים בינלאומיים והוצעו כמעומדות לפרס נובל לשלום.⁹

הכרוז מוכיח שהנחישות והדבקות במשימה שאפיינו את נשים בשחור במשך השנים לא שכחו גם באינתיפאדה השנייה. בימים אלו עדיין עומדות משמרות של נשים בשחור בירושלים, בתל אביב, בחיפה ובצומת גן שמואל. המשמרות קטנות ואינן מצליחות למשוך אליהן נשים חדשות וצעירות שיוכלו להמשיך את המסע הזה, אבל המסירות של המפגינות ראויה להערכה משום שהן אינן מוותרות על הנוכחות הציבורית של ההתנגדות לכיבוש, הממשיך להתקיים בעקשנות ובאכזריות. בתקופה זו הסכמנו לפתוח את המשמרות גם להשתתפות של גברים שקיבלו על עצמם את אופיין הלא אליים.

התארגנות חשובה שקמה בתחילת האינתיפאדה השנייה הייתה "כביסה שחורה". קבוצה של נשים לסביות (וקוירים) שהיו פעילות בתנועות הנשים השונות ארגנו פעילות במצעד הגאווה שהתקיים בתל אביב בשנת 2001. הנשים והגברים שהיו שותפים להן נשאו שלטים שקראו "אין גאווה בכיבוש". במסמכים שהוציאו הנשים הן פירטו את אופני הדיכוי שהפלסטינים החיים בשטחים הכבושים חווים, והמשיכו וכתבו:

⁹ חטיבת תנועות נשים לשלום, ארכיון מרכז המחקר הפמיניסטי, אשה לאשה חיפה.

הכיבוש אינו חייב להמשך. בואו נשים לו סוף!

הגבולות להם מצייתת הגזענות הזאת הם גבולות מדומים. הדיכוי של מיעוטים שונים בתוך גבולות מדינת ישראל ניזון מאותה הגזענות, אותו השוביניזם, ואותו המיליטריזם שמקיימים את הדיכוי והנישול של העם הפלסטיני. אנחנו קבוצה של לסביות והומואים, ישראלים ופלסטינים, שרואים ביום הגאווה יום של סולידריות עם מאבקם של הפלסטינים לחירות, לשוויון ולכבוד, אין גאווה בדיכוי של אחרים. אין גאווה בכיבוש¹⁰

קבוצה זו אתגרה את הקהילה הלהט"בית של אותה התקופה בשל חיבור של הדיכוי ההומו-לסבי לדיכוי של פלסטינים. הקריאה שלנו במצעד זה ובמצעדים נוספים התקבלה בהתלהבות על ידי רבים בקהילה ובכעס על ידי אחרים. אותה קריאה מתקופת האינתיפאדה השנייה והמחלוקת סביבה מלוות את מצעדי הגאווה בישראל ובמקומות נוספים בעולם עד היום. מעניין לציין את התפקיד הכפול של קבוצת הפעילות הלסביות: אתגור פעילות השלום מחד גיסא ואתגור הקהילה הלהט"בית מאידך גיסא. הפעילות של "כביסה שחורה" הסתיימה תוך שנתיים אך ממשיכה לחלחל לפעילות עכשווית של קבוצות להט"ביות. גם במצעד שהתקיים ב-30.7.2017 בחיפה נישאו שלטים נגד הכיבוש, כגון "ישראל רודפת הומואים ברמלה ומחבקת אותם בתל אביב", "די לכיבוש", וגם "דיכוי של לסביות, קפיטליזם וסחר בנשים זה קשור... דיכוי של מזרחים ושל פלסטינים זה קשור" (Baum, 2006).

אחד השינויים שקרו בעקבות האינתיפאדה השנייה היה החיבור של ארגונים פמיניסטיים וארגוני סיוע לנשים עם המחאה נגד המלחמה. אם באינתיפאדה הראשונה היה ניסיון להפריד בין פעילות פמיניסטית למחאת הנשים לשלום, האינתיפאדה השנייה שינתה את המאזן והקשר בין המאבקים הללו. כמובן שאין זה כולל את כל הארגונים ואת כל הנשים אבל השינוי היה מהותי.

דוגמה לשינוי זה הייתה הפעילות של שני הארגונים הפמיניסטיים "אשה לאשה" ו"כיאן" סביב החלטת מועצת הביטחון של האו"ם 1325 שהתקבלה ב-31.10.2000 (אהרוני ודיב, 2004). החלטה זו קראה להגברת השילוב והייצוג של

¹⁰ חטיבת תנועות נשים לשלום, ארכיון מרכז המחקר הפמיניסטי, אשה לאשה חיפה.

נשים בכל דרגי קבלת ההחלטות על ביטחון ושלום, כמו גם להעלאת המודעות לצורכיהן של נשים ונערות באזורי סכסוך, והתחייבה להגן על נשים ולהבטיח את ייצוגן בתהליכי שלום ובפוליטיקה הבינלאומית. ההחלטה עודדה הטמעת נקודת מבט מגדרית בתהליכי שיקום מסכסוך והפנתה את תשומת הלב למצבן המיוחד של נשים בעיתות מלחמה (זק"ש, 2004). לטענתה של קוקבורן, החלטה 1325 הייתה תוצאה של לחצים ועבודה קשה של ארגוני נשים, פעילות וחוקרות ברחבי העולם, כולל מישראל ומפלסטין, אשר דרשו התייחסות למצבן הקשה והמורכב של נשים באזורי קונפליקט ולהגנה שלה הן נזקקות (Cockburn, 2007). אחת ההנחות של ההצהרה הזו הייתה שכאשר יש לנשים השפעה משמעותית על תהליכי מו"מ לשלום, יש סבירות גבוהה יותר להשגת הסכם שלום וליישומו (Aharoni, 2014).

בעקבות ההבנה שלא תיתכן השתתפות של נשים ללא ייצוג מגוון (מדיניות הרבעים), דרשו ארגוני הנשים כי החוק יבטיח הכללתן של נשים מקבוצות זהות מגוונות בכל צוות מדיני רשמי (עמר, 2004). פעולה משותפת של ארגוני נשים וחברות כנסת הביאה לאימוץ ההחלטה הזו במסגרת חוק מדינה, והיא נכללת בתיקון מס' 4 לחוק שיווי זכויות האישה, התשי"א-1951, שבמסגרתו נוסף לחוק סעיף 1ג6 הנקרא "ייצוג הולם בוועדת בדיקה ממשלתית, בוועדת חקירה, בוועדה ציבורית ובצוות לעיצוב מדיניות לאומית". על פי אהרוני (2015) הסעיף מבטיח "ייצוג של זהות המכוון לייצוג העצמי של נשים מהפריפריות השונות". מאז 2007 ממשיכה "איתך-מעכי, משפטניות למען צדק חברתי" להוביל קואליציה של ארגונים הפועלים לתבוע מן המדינה לקיים את החוק כלשונו וליישם את החלטה 1325 בבתי המשפט ובמערכת הפוליטית. למרות ההישג הזה, אנחנו בארגון אשה לאשה - מרכז פמיניסטי חיפה זיהינו את הבעיות והקשיים שביישום ההחלטה, ולכן הפסקנו את פעילותנו בנושא; במיוחד מתוך סולידריות עם נשים פלסטיניות מישראל שסירבו להשתתף בקואליציה כיוון שזו לא הסכימה להתייחס למאבק נגד הכיבוש.

כדי להבין מהי נקודת מבט מגדרית כפי שהחלטת מועצת הביטחון 1325 מתייחסת אליה, היה חשוב לנשים פמיניסטיות פעילות שלום בארגון אשה לאשה להצביע על המשמעות של ביטחון עבור נשים, ולכן ערכנו מחקר שבדק את תחושת הביטחון של נשים בזמן האינתיפאדה השנייה. תוצאותיו ערערו את הגדרת הביטחון המקובלת, המבוססת רק על המשמעות של ההגנה שצבא אמור לתת לאזרחים, וחשפו את ההשפעה הקשה של אלימות מינית וכלכלית על תחושת הביטחון של נשים (Sachs, Sa'ar and Aharoni, 2007). המחקר גם חשף את המורכבות של מושג הביטחון ומשמעותו לנשים מקבוצות שונות

כגון נשים פלסטיניות, יהודיות, עניות ומהגרות (Sa'ar, Sachs and Aharoni,) (2011).

ד. פוסט-אינתיפאדה: ובכל זאת לא נפסיק

האינתיפאדה השנייה הסתיימה או גוועה לאיטה אי שם בשנת 2005. מאז מאופיינת הפעילות של ארגוני נשים לשלום בתחושות של ייאוש מחד גיסא, ובפעילות נמרצת בתקופות של מלחמה, כגון מלחמת לבנון השנייה וההתקפות השונות על עזה, מאידך גיסא. כמו כן, בתקופה זו קמו ארגונים נוספים כמו "נציבות נשים לשלום", וחוינו מעבר חד מדרכי הפעולה של "העולם הישן" אל עבר השימוש בטכנולוגיות חדשות המשפיע על צורת הפעילות העכשווית.

התהליך של קישור בין מאבק פמיניסטי לבין מאבק נגד הכיבוש נמשך. דוגמה לכך הייתה ההכרזה המשותפת של ארגוני נשים (אשה לאשה - מרכז פמיניסטי חיפה, מרכז מהות - מידע הדרכה ותעסוקה לנשים, העמותה להעצמה כלכלית לנשים, איתך-מעכי - משפטניות למען צדק חברתי, קול האישה - מרכז פמיניסטי ירושלים, פמיננסי - מכללה להעצמה נשית, איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות ולנפגעי תקיפה מינית, פרלמנט נשים, אחותי - למען נשים בישראל) שתבעו מהממשלה בזמן מלחמת לבנון השנייה (2006) להעדיף ערוצים דיפלומטיים לפתרון סכסוכים, להימנע מפגיעה באוכלוסייה אזרחית ולקדם תהליך מדיני. בקול קוראת שהוציאו הארגונים נכתב:

מזה שבועות מתנהלת מלחמה כבדה בצפון הארץ ובדרומה - מלחמה המתנהלת מעל בתינו, לתוכם ובהם. לא במרחב מוגן אנו חיות, כי אם במרחב מתפרע - לאומית, כלכלית, חברתית, משפחתית ורגשית [...] כפעילות בארגונים פמיניסטיים אנו מבקשות להאיר את האוכלוסייה שנשארה/הופקרה בחזית: חלק ניכר בה נשים, ילדים וילדות. רבות מהן נשים מזרחיות, ערביות ועולות חדשות, נשים חסרות אמצעים, חסרות הגנה ורשתות של תמיכה, בחלקן אימהות חד-הוריות, נשים שחייהן כבר היו ספוגי אלימות קודם לכן. אנו מבקשות להפנות את המבט הציבורי להשפעות הייחודיות של המלחמה על נשים ולצרכים הייחודיים של נשים בזמן מלחמה. את קולן יש להשמיע ולאפשר להן נוכחות במרחב הציבורי. אליהן יש להפנות בנדיבות תקציבי מדינה. בחדרי חדרים מתנהלות התייעצויות במהלכים צבאיים ומדיניים ומתקבלות החלטות על יציאה למלחמה, על פגיעה מסיבית באוכלוסייה אזרחית, וזאת - ללא בדיקת אלטרנטיבות אחרות, ללא מתן

ייצוג הולם לנשים וללא דיון מקיף בהשלכות המוסריות וההומניטריות של המדיניות המלחמתית על החברה האזרחית בישראל ומעבר לגבול.¹¹

בהמשך דורשים ארגונים אלו ליישם את התיקון לחוק לשיווי זכויות האישה התשי"א-1951 ברוח החלטת מועצת הביטחון של האו"ם 1325 משנת 2000, על פי החקיקה שהתקבלה בנושא זה. הארגונים ממשיכים ותובעים את התייחסות הממשלה לנושאים של תעסוקה ופיצוי בגין אובדן הכנסה, אלימות נגד נשים בזמן מלחמה, סיוע משפחתי ונפשי והגנה על ערבים אזרחי המדינה.

קואליציית נשים לשלום המשיכה לפעול עם סיום האינתיפאדה השנייה וחיפשה דרכים חדשות להשפיע ולהוביל שינוי. הקואליציה המשיכה להפעיל שלושה פרויקטים בולטים שהתחילו בתקופת האינתיפאדה השנייה: הסיורים לאורך חומת ההפרדה לציבור הרחב ואירועי סוכת השלום בצפון, והפרויקט "מי מרוויח מהכיבוש". זה האחרון נוצר לנוכח קריאתם של ארגוני החברה האזרחית הפלסטינית לחרם על ישראל. מכיוון שלא הייתה הסכמה בנושא הוחלט לבדוק אילו חברות מסחריות, ישראליות וזרות, פועלות ומרוויחות מהשלטון הישראלי בשטחים הכבושים. ההצלחה של הפרויקט הזה הביאה אותו לצאת לעצמאות כגוף נפרד מהקואליציה. הקואליציה עצמה עברה תהליך של שינוי מהותי ונרשמה כעמותה לכל דבר. האלמנט של שיתוף פעולה בין הארגונים שהיה מרכזי בעבודת הקואליציה השתנה, והארגון היה לארגון רדיקלי של נשים נגד הכיבוש.

פרויקט שלום מסוג אחר, שהחל בשנת 2011, הוקם בעקבות הבחינה המחודשת של מושג הביטחון והפעילות סביב החלטת מועצת הביטחון 1325, כאשר שישה ארגונים של נשים יהודיות ופלסטיניות חברו כדי ליצור את "מדד הביטחון של נשים" במטרה להעלות לדיון את ההיבטים המגדריים של סוגיית הביטחון.¹² המדד הצביע על כך שנשים אינן בטוחות, בין בביתן ובין מחוצה לו, כיון שהמדינה אינה מסוגלת לספק להן את הביטחון שלו הן זקוקות. המחקרים שנערכו במסגרת השותפות הזו הראו שכמעט בלתי אפשרי למתוח ביקורת בארץ על פעולה צבאית כלשהי ולדבר על פגיעתה של האלימות בחיי האזרחים. יתרה מזאת, אין כל מקום לדיון על הדרכים שבהן נפגע ביטחונן של

¹¹ קלסר תנועות נשים לשלום, ארכיון מרכז המחקר הפמיניסטי, אשה לאשה חיפה.

¹² אתר "מדד הביטחון של נשים", <http://women-security-index.org>.

נשים, פלסטיניות ויהודיות כאחת. כפי שקורה תכופות במהלך מלחמה ומיד אחריה, גם רמות האלימות המינית והאלימות במשפחה נמצאות בעלייה, משום שהגברים מוציאים את כעסיהם ואת פחדיהם על בנות משפחתם. בתקופת חירום קווי סיוע המטפלים באלימות במשפחה מדווחים על עלייה חדה במספר השיחות המתקבלות מנשים המותקפות בידי בעליהן, בני זוגן, אבותיהן ואחיהן. מדד הביטחון הראה כי אלימות מינית היא מקור אחד הפחדים הגדולים ביותר של רבות מהנשים, אפילו יותר מאשר הפחד ממלחמה. קשר זה בין ביטחון מגדרי לבין שלום הוא לדעתה של חנה הרצוג אחת התרומות החשובות של תנועות נשים לשלום לשיח על אודות הביטחון בישראל (Herzog, 2008).

בכל מלחמה (או פעולה צבאית) שהתרחשה בעשור האחרון ארגנו נשים פעולות מחאה ספונטניות והצטרפו להפגנות ארציות נגד המלחמה. לדוגמה, שלושה ימים לאחר תחילת המתקפה על עזה ב-2014, השתתפנו בקבוצת נשים שארגנה משמרות מחאה בחיפה נגד המתקפה, בדרישה לסיימה. עמדנו בצומת שבו נערכו ההפגנות השבועיות של "נשים בשחור", נגד הכיבוש בגדה וברצועה. קבוצה אחרת של פלסטיניות תושבות ישראל קראה להפגנה שקטה לאורך הכביש הראשי באזור ואדי ערה, המאוכלס ביישובים פלסטיניים רבים. ציבור רחב הצטרף למחאה זו בימי ראשון ושישי בחמש אה"צ. נשים הובילו גם את קבוצת ההורים השכולים שפתחה אוהל אבלים בתל אביב בקריאה להפסקת אש מיידית, למו"מ עם החמאס ולהסרת המצור מעזה. דוגמה נוספת של פעילות בתקופת מלחמה, המעידה גם על המעבר לעידן תקשורתי חדש, הייתה קבוצת נשים שחלק גדול מהן מעולם לא היו מעורבות פוליטית, אשר הקימו את קבוצת הפייסבוק "נשים אומרות חלאס". הן אספו ופרסמו תמונות של נשים שעל כפות ידיהן כתובה המלה "די" בעברית, בערבית ובאנגלית.

"נשים עושות שלום"¹³ הן הניסיון העכשווי והאחרון לארגן נשים להשפיע על ישראל לנהל מו"מ לשלום. בארגון זה הנשים נזהרות משיוך פוליטי או קבוצתי ונמנעות מנקיטת עמדה פוליטית כלשהי, בטענה שהן מייצגות נשים מהקשת הפוליטית כולה. "נשים עושות שלום" אינן מאתגרות את הסדר הפוליטי הקיים ואת החלוקה המגדרית שלו ואינן מציעות תוכניות לפתרון הסכסוך ולעתיד של שלום. הן אוחזות בתפקיד המסורתי של נשים הדוחפות להסכם שלום מאחורי הקלעים, ומתקשות להתמודד עם המורשת של הפעילות הפמיניסטית לשלום שתיעדנו כאן. כפי שכותבת אראלה שדמי: "נשים עושות שלום" מתרפקות על כתף הגברים בהובלתו של נתניהו בתחינה

¹³ <http://www.womenwagepeace.org.il>

כי 'יגיעו להסכם שלום' - אלו הגברים שמכוננים פטריארכיה, כיבוש ותספורת לעשירים" (שדמי, 2017). מבחינתנו, נשים פעילות בתנועות השלום לדורותיהן, לא תיתכן פעולת מחאה למען השלום בלי התנגדות לכיבוש וקריאה לסיום הסדר הפטריארכלי והמיליטריסטי.

ה. דיון וסיכום

הסקירה שהוצגה במאמר הנוכחי היא חלקית ואינה כוללת את כל הפעילויות והארגונים של נשים לשלום שצמחו בשלושים השנים האחרונות. המאמר הזה מתבסס על הזיכרון והניסיון שלנו הכותבות, כמו גם על התיעוד שבחרנו מתוך הארכיון. גם אם השיח החברתי והפוליטי המרכזי מתעלם מהפעילות של תנועות נשים לשלום, כמו גם מהידע האקדמי שנוצר לאורך השנים, מאמר זה בא להתנגד להתעלמות זו. במאמר זה התבססנו על הזיכרונות שלנו והשתמשנו בהם בכלים של "זיכרון כפעולה", המאפשר לספר את סיפור העבר במטרה להשפיע על השיח הפוליטי והחברתי.

הסקירה של הפעילות המוצגת במאמר מעלה כמה דילמות שהעסיקו אותנו ואת הנשים הפעילות, במיוחד במשמרות של נשים בשחור ובכנסים של קואליציית נשים לשלום. במשך למעלה מ-30 שנה של פעילות רבה ומגוונת התמודדנו עם שאלות ואי-הסכמות שעלו על סדר היום, שכמה מהן נציג כאן: האחת מתייחסת לקשר שבין פעילות נשים לשלום לבין ביקורת ומחויבות פמיניסטית; השנייה עוסקת בשאלה אם לנשים יש זכות לאמירה פוליטית שאינה נובעת מהתפקיד האימהי; והשלישית נוגעת למאבק המשותף עם גברים.

הקשר בין הפעילות של נשים לשלום לבין פמיניזם היה מרכזי ומורכב והיה נושא לדיון מתמשך לאורך כל השנים. חלק ניכר של הנשים הפעילות בארגונים השונים ובקואליציה היו פמיניסטיות וחלקן לא. הבדלים אלו לא הפריעו לפעילות המשותפת ובדרך כלל לא גידונו לעומק. ההסכמה העיקרית הייתה על ההתנגדות לכיבוש; החיבור שהיה חשוב לנו כנשים פמיניסטיות בין מאבק נגד הדיכוי של נשים למאבק נגד הדיכוי של הפלסטינים היה מקובל על רוב הנשים גם מבלי לדון לעומק בגישות או בתיאוריות פמיניסטיות. התובנה של הדיכוי המרובה והמצטלב על רקע של מוצא, זהות, מעמד ודת החלה להיות חשובה בשנות התשעים והאירה את שאלת המגוון האנושי בתנועת השלום של הנשים. נשים אשכנזיות היו ללא ספק רוב בין הפעילות בתנועות

אלו, אבל באזורים שונים היו לקבוצות אופי והרכב שונים (Shadmi, 2000). עובדה זו נכונה גם לגבי נשים לסביות, שהיו פעילות מרכזיות כבר באינתיפאדה הראשונה. בתקופה שבין האינתיפאדות, במפגשים שהתקיימו בכנסים הפמיניסטיים, התברר שהיו נשים רבות שלא ידעו שנשים שעמדו לידן במשך זמן ארוך, במשמרות של נשים בשחור, היו לסביות. הניסיון להתמודד עם שאלת הייצוג השוויוני של נשים בא לידי ביטוי במדיניות הרבעים, שהציעה פתרון בדמות ייצוג שוויוני לקבוצות מובחנות כמו מזרחיות, פלסטיניות, לסביות וגם אשכנזיות. מדיניות זו בפרשנות הרחבה שלה, הכוללת נשים מקבוצות נוספות מהקהילה (יוצאות ברה"מ לשעבר, יוצאות אתיופיה, נשים עם מוגבלות וזקנות) אומצה על ידי מרבית הארגונים של נשים ושלוש ונעשה בה שימוש גם בניסוח החוק המתייחס להחלטת האו"ם 1325 כפי שהתקבל בכנסת.

כאמור, נושא נוסף שעלה היה ההתנגדות של חלק מהפעילות והארגונים ליצירת קשר בין אימהות לבין הקול הציבורי של נשים. הטענה של נשים הייתה שהן רוצות להשפיע על מדיניות הממשלה מתוך עמדה עקרונית ופוליטית כאזרחיות ולא מתוך תפקידן המהותני כאימהות. אמנם המחאה של נשים נגד מלחמת לבנון הראשונה הושמעה בעיקר מתוך הקול האימהי, אך עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה כל קבוצות הנשים שהתארגנו עמדו על זכותן ויכולתן להשמיע קול בנושאים פוליטיים ולא מתוך התפקיד של נשים כאימהות. הזכות לדבר כאזרחיות ולא כאימהות זכורה לנו כנושא שחזר ועלה על סדר היום בעוצמה רבה. רק במהלך פעילותה של תנועת ארבע אמהות, שהייתה לה השפעה מכרעת על יציאתה של ישראל מלבנון אחרי 18 שנות כיבוש, חזר השימוש בקול האימהי וזכה להצלחה. אך הצלחה זו לא הפסיקה את הפעילות של נשים שלא הציגו עצמן כאימהות, ולא החלישה את הטיעון שלנשים זכות ליטול חלק בדיון הציבורי ולהשפיע עליו מתוקף היותן חלק מהציבור ולא מתוקף היותן אימהות.

נושא אחרון שנתייחס אליו כאן, שגם הוא חזר ועלה מדי פעם לאורך השנים, הוא הצטרפותם של גברים לפעילות של תנועות השלום של נשים. בתקופת האינתיפאדה הראשונה הייתה ההפרדה בין גברים לנשים מוחלטת ואפשרה לנו לנהל את הפעילות כרצוננו. בהמשך הדרך ההפרדה הייתה מלווה בהתלבטויות, הן בגלל הידיעה שקולן של נשים אינו נשמע בפעילויות המעורבות והן משום שנוכחות גברים במשמרות יוצרת לעיתים אלימות. שימור ההפרדה בתקופה זו נבע גם מהרצון שלנו לשנות את האמונה שגברים הם אלו שאמורים להגן עלינו. הניסיון שלנו במשמרת של נשים בשחור בחיפה הראה שכאשר גברים הצטרפו אלינו, למשל כאשר פתחנו את המשמרת לגברים בכל

שנה ביום השנה למלחמת ששת הימים, המפגש בינינו לבין הציבור היה אלים יותר מאשר במשמרות הנשים הרגילות. כאשר החלה האינתיפאדה השנייה הוזמנו גברים להצטרף למשמרות, וקבוצות נשים הפכו להיות מובילות בפעילויות משותפות של תנועת השלום בארץ - בייחוד קואליציית נשים לשלום.

מעבר לוויכוחים, דיונים ואי-הסכמות שליוו אותנו במשך השנים, אפשר לומר שאין הפגנה נגד הכיבוש, נגד הדיכוי ונגד האלימות שבה נשים פעילות שלום כמונו לא השתתפו או שהן לא ארגנו. הפגנו יצירתיות ותושייה, המצאנו דרכים חדשות להעלאת הנושאים שחשובים לנו לסדר היום הציבורי, ארגנו אלפי הפגנות, פעולות סולידריות ומחאה מסוגים שונים. לא יכולנו לעשות אחרת, היינו מחויבות למאבק בכיבוש ולפמיניזם והייתה לנו תקווה ואמונה שאנחנו הנשים נוכל לייצר מציאות שונה ולסיים את הכיבוש. למרות זאת לא הצלחנו למנוע מלחמה או להשפיע על דעת הקהל בישראל. תחושת הייאוש המשקפת את רוח הזמן וגם את ההרגשה של חלקים גדולים במחנה השלום והשמאל אוחזת גם בנו ובחברותינו. אך למרות חוסר ההצלחה והייאוש, בתקופה זו של עלייה באלימות, במיליטריזם ובלאומנות בחברה, אנו ממשיכות לפעול בכל דרך אפשרית. נשים עדיין מובילות בפעילות נגד הכיבוש ונגד מלחמה.

יחד עם הכישלון בסיום הכיבוש ובהשגת השלום אנחנו יכולות למנות את ההצלחות שלנו במהלך שלושים השנים, והמרכזיות שבהן הן ההתמדה בהתנגדות לכיבוש ובהעלאת קולן של נשים בנושאים פוליטיים של מלחמה ושלום. הנשים והגברים שצפו בנו ולעיתים אף הקשיבו לנו יודעים שלנשים מקום חשוב בשיח הפוליטי. אפילו הקללות כלפי נשים בשחור התחלפו מבחינת המסר והתוכן, והאופי הסקסיסטי שלהן השתנה לכיוון פוליטי יותר. אמנם שולחנות המשא ומתן וקבלת ההחלטות בתחומי המלחמה והביטחון עדיין נשלטים על ידי גברים, ומספר הנשים בכנסת לא גדל ולא השתנה בצורה מספקת, אך בו בזמן מופיעים ארגוני נשים לשלום חדשים והוותיקים ממשיכים לפעול.

התובנה שהבטחת ביטחון של נשים (ושל גברים) איננה תלויה בתקציב גדול יותר לצבא או במלחמה נוספת היא שינוי חשוב בתודעה של הציבור. למדנו שהמאבק נגד הכיבוש קשור למאבקים אחרים והוא חלק ממערכת הדיכוי של המדינה המופנית נגד נשים, עניים, מהגרים ופליטים, וכמובן נגד פלסטינים בתוך ישראל. מיגור הגזענות שבתוכנו ובחברה שבה אנו חיות הוא מסע ארוך הדורש התייחסות והשקעה בלתי פוסקות. גילינו גם עד כמה עמוקה

ההומופוביה ושנאת השונה בחברה. אין ספק שהפעילות של ארגוני הנשים לשלום אתגרה את החברה הפטריארכלית, המיליטריסטית וההטרסקסיסטית. השיח הציבורי השתנה והוא יחזק אותנו במאבק נגד הימין המתנחל והמשיחי. זהו שינוי ארוך טווח שאת תוצאותיו נוכל לראות רק בעתיד.

רשימת מקורות

- אהרוני, שרי, 2015. **נשים שלום ובטחון: החלטה 1325 של מועצת הביטחון בהקשר הישראלי**, ירושלים: מכון ון ליר בירושלים.
- אהרוני, שרי, ורולא דיב, 2004. "פתח דבר", שרי אהרוני ורולא דיב (עורכות), **איפה הנשים כולן? החלטת מועצת הביטחון 1325: היבטים מגדריים של הסכסוך הישראלי-פלסטיני**, חיפה: פרדס, עמ' 7-5.
- בנסקי, טובה, 2006. "קואליציית הנשים לשלום צודק: פרויקט השלום הפמיניסטי כחלק מהמגמות לאזרוח החברה הישראלית", אורי כהן, אליעזר בן רפאל, אבי בראלי ואפרת יערי (עורכים), **ישראל והמודרניות**, באר שבע: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, עמ' 524-549.
- דיאב, סועאד, ונבילה אספניולי, 2013. "נשים פלסטיניות באשה לאשה: הסיפור האישי והקבוצתי שלנו", חנה ספרן ותלמה בר-דין (עורכות), **אשה לאשה פמיניסטית: שלושים שנות פעילות**, חיפה: פרדס, עמ' 335-361.
- דלומי, אירית, 2007. "קריאה מזרחית של החלטת מועצת הביטחון 1325", שלומית ליר (עורכת), **לאחות: פוליטיקה פמיניסטית מזרחית**, תל אביב: בבל, עמ' 335-344.
- הלמן, שרה, ותמר רפפורט, 1997. "אלה נשים אשכנזיות, לבד, זונות של ערבים, לא מאמינות באלוהים, ולא אוהבות את ארץ-ישראל": 'נשים בשחור' ואתגור הסדר החברתי", **תיאוריה וביקורת** 10: 175-192.
- הרצוג, חנה, 1997. **גיאוגרפיה של שלום: נשים ערביות בארגוני שלום**, תל אביב: מכון גולדה מאיר.
- זק"ש, דליה, 2004. "חיי היום יום של נשים ונערות תחת הסכסוך הישראלי-פלסטיני", שרי אהרוני ורולא דיב (עורכות), **איפה הנשים כולן? החלטת מועצת הביטחון 1325: הבטים מגדריים של הסכסוך הישראלי-פלסטיני**, חיפה: פרדס, עמ' 22-25.
- ישכר, חדוה, 2003. **אחיות לשלום: קולות בשמאל הפמיניסטי**, תל אביב: רסלינג.
- , 2009. **לעומתיות: רישומים מתרבות הנגד של השמאל הפמיניסטי בישראל**, תל אביב: רסלינג.
- לוי-חזן, יעל, 2013. "המציאות גדולה מן השירים: מלחמה ומחאה בשיריה של ברכה סרי", הנרייט דהאן-כלב (עורכת), **בסוד ברכה: יצירתה של ברכה סרי**, ירושלים: כרמל, עמ' 230-262.
- עמר, נטע, 2004. "החלטה 1325 - הצהרה או מציאות?", שרי אהרוני ורולא דיב (עורכות), **איפה הנשים כולן? החלטת מועצת הביטחון 1325: הבטים מגדריים של הסכסוך הישראלי-פלסטיני**, חיפה: פרדס, עמ' 34-39.
- צוקרמן-בראלי, חיה, וטובה בנסקי, 1989. "הורים נגד שתיקה: תנאים ותהליכים המובילים לצמיחת תנועת מחאה", **מגמות** לב(1): 27-42.
- שדמי, אראלה, 2017. "נשים עושות שלום אומרות מעט", **העוקץ**, <https://tinyurl.com/shadmi>.
- ששון-לוי, אורנה, וחוץ משגב, 2017. "חקר מגדר בישראל בתחילת המאה ה-21: בין נאו-ליברליזם לנאו-קולוניאליזם", **מגמות** נא (2): 165-206.

- Aharoni, Sarai, 2014. "Internal Variation in Norm Localization: Implementing Security Council Resolution 1325 in Israel", *Social Politics* 21(1): 1–25.
- Baum, Dalit, 2006. "Women in Black and Men in Pink: Protesting against the Israeli Occupation", *Social Identities* 12(5): 563–574.
- Benski, Tova, 2010. "Emotion Maps of Participation in Protest: The Case of Women in Black against the Occupation in Israel", in Patrick G. Coy (ed.), *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, vol. 31, Bingley, UK: Emerald Group Publishing, pp. 3–34.
- Cockburn, Cynthia, 2014. "The Dialogue that Died: Israeli Jewish and Israeli Palestinian Women in Hard Times", *International Feminist Journal of Politics* 16(3): 430–447.
- , 2007. *From Where We Stand: War, Women's Activism and Feminist Analysis*, London: Zed Books.
- Dajani, Souad, 1994. "Between National and Social Liberation: The Palestinian Women's Movement in the Israeli Occupied West Bank and Gaza Strip", in Tamar Mayer (ed.), *Women and the Israeli Occupation: The Politics of Change*, London: Routledge, pp. 33–61.
- Deutsch, Yvonne, 1994. "Israeli Women against the Occupation: Political Growth and Persistence of Ideology", in Tamar Mayer (ed.), *Women and the Israeli Occupation: The Politics of Change*, London: Routledge, pp. 78–93.
- Espanoli, Nabila, and Dalia Sachs, 1991. "Peace Process: Israeli and Palestinian Women", *Bridges* 2(2): 112–119.
- Gilath, Nurit, 1991. "Women against War: Parents against Silence", in Barbara Swirski and Marylin P. Safir (eds.), *Calling the Equality Bluff: Women in Israel*, New York: Pergamon Press, pp. 142–146.
- Golan, Galia, and Zahira Kamal, 1999. "Bridging the Abyss: Palestinian-Israeli Dialogue", in Harold H. Saunders, *A Public Peace Process: Sustained Dialogue to Transform Racial and Ethnic Conflicts*, New York: Palgrave Macmillan, pp. 197–219.
- Gutman, Yifat, 2017. *Memory Activism*, Nashville: Vanderbilt University Press.
- Haberman, Bonna Devora, 2012. *Israeli Feminism Liberating Judaism: Blood and Ink*, Lanham: Lexington Books.
- Hermann, Tamar, 2009. *The Israeli Peace Movement: A Shattered Dream*, New York: Cambridge University Press.
- Herzog, Hannah, 2008. "Re/Visioning the Women's Movement in Israel", *Citizenship Studies* 12(3): 265–282.
- Lemish, Dafna, and Inbal Barzel, 2000. "Four Mothers: The Womb in the Public Sphere", *European Journal of Communication* 15(2): 147–169.

Liddington, Jill, 1991. *The Road to Greenham Common: Feminism and Anti-Militarism in Britain since 1820*, Syracuse, NY: Syracuse University Press.

Sa'ar, Amalia, Dalia Sachs, and Sarai Aharoni, 2011. "Between a Gender and a Feminist Analysis: The Case of Security Studies in Israel", *International Sociology* 26: 50–73.

Sachs, Dalia, Amalia Sa'ar, and Sarai Aharoni, 2007. "How Can I Feel for Others When I Myself Am Beaten: The Impact of the Armed Conflict on Women in Israel", *Sex Roles* 57: 593–606.

Sachs, Dalia, and Hannah Safran, 2007. "Equal Representation in a Divided Society: The Feminist Experience in Israel", in Lydia Alpizar Duran, Noel D. Payne, and Anahi Russo (eds.), *Building Feminist Movements and Organizations: Global Perspectives*, London: Zed Books, pp. 200–220.

Safran, Hannah, 2005. "Alliance and Denial: Lesbian Protest in Women in Black", in Chava Frankfort-Nachmias and Erella Shadmi (eds.), *Sappho in the Holy Land: Lesbian Existence and Dilemmas in Contemporary Israel*, New York: State University of New York Press, pp. 191–202.

Sasson-Levy, Orna, and Tamar Rapoport, 2003. "Body, Gender, and Knowledge in Protest Movements: The Israeli Case", *Gender and Society* 17(3): 379–403.

Shadmi, Erella, 2000. "Between Resistance and Compliance, Feminism and Nationalism: Women in Black in Israel", *Women's Studies International Forum* 23(1): 23–34.

Sharoni, Simona, 1995. *Gender and the Israeli-Palestinian Conflict: The Politics of Women's Resistance*, Syracuse, NY: Syracuse University Press.

Snitow, Ann, 2010. "Refugees from Utopia", in Yifat Gutman, Adam D. Brown and Amy Sodaro (eds.), *Memory and the Future: Transnational Politics, Ethics and Society*, New York: Palgrave MacMillan, pp. 141–157.

Svirsky, Gila, 1996. *Standing for Peace: A History of Women in Black*, www.gilasvirsky.com/wib_book.html.